

“Проблема психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку та їхніх матерів, які постраждали від насильства”

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ І МАТЕРЯМ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

1.1. Феноменологія сімейного насильства

1.2. Психологічні особливості дітей та матерів, які постраждали від сімейного насильства

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

2.1. Психосоціальна допомога сім'ї, що пережила насильство

2.2. Рекомендації психологам, батькам та викладачам у разі звернення по факту насильства в сім'ї

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. проблеми молоді стають особливо актуальними й розглядаються багатьма міжнародними організаціями та урядами різних країн.

Останніми роками в Україні, як і в більшості посткомуністичних країн, значна увага приділяється розв'язанню конкретних проблем молоді і її соціалізації.

Однією з актуальних проблем, яка стоїть перед сучасним українським суспільством, є подолання і профілактика будь-яких проявів насильства щодо дітей та молоді. Слід відзначити, що дана проблема лише стає предметом широкого громадського та наукового обговорення в Україні.

Незважаючи на нестачу даних щодо масштабів насильства у сім'ї в його різноманітних формах, тієї інформації, що є достатньо для того, щоб привернути до цього явища широку увагу. Оскільки у випадках насильства у сім'ї в офіційних статистичних джерелах, зазвичай не виділяються в окрему категорію і складають вагомому долю латентної (або прихованої) злочинності, то скласти уяву про справжні масштаби різноманітних видів насильства у сім'ї дуже важко.

Саме тому, дана проблема на сучасному етапі є досить гострою і потребує дослідження і практичних дій, мною була обрана тема наукової роботи **“Проблема психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку та їхніх матерів, які постраждали від насильства”**.

Об'єктом дослідження є жертви домашнього насилля, а саме жінки і діти молодшого шкільного віку.

Предметом дослідження є причини виникнення насилля в сім'ї. Проблеми з якими стикаються жертви домашнього насилля, а також їх психологічний стан і моральні цінності.

Метою дослідження є вивчення і аналіз методів роботи з людьми, що пережили домашнє насилля.

Виходячи з предмету і мети дослідження, були поставлені наступні завдання:

- розглянути феноменологію домашнього насилля;
- розглянути види домашнього насилля;
- дослідити домашнє насилля над дітьми молодшого шкільного віку та матерями;
- проаналізувати методи роботи з жертвами домашнього насильства.

Гіпотеза дослідження – ефективність соціально-правового захисту дітей та матерів - жертв насильства в сім'ї підвищиться за умови своєчасного виявлення осіб, які постраждали від насильства. Досягти цього можна за допомогою розробленої методики вияву дітей та матерів, які стали жертвами жорстокого поведіння; підготовки соціальних педагогів до профілактичної і реабілітаційної роботи шляхом формування їх правової культури, проведення інформаційно-рольових тренінгів, роботи з батьками учнів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (спостереження, бесіда, аналіз документів).

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні нормативно-правової бази соціально-правового захисту дітей та матерів від насильства в сім'ї, розкритті змісту соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поведіння з дітьми та матерями та напрямів роботи закладів, в яких здійснюється реабілітація жертв насильницьких дій.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що підготовлено методичні рекомендації для студентів педагогічних навчальних закладів, соціальних педагогів, психологів, вчителів школи.

Особистий внесок автора в одержанні наукових результатів полягає у: теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; уточненні поняття "насильство", розробці методики виявлення дітей та матерів - жертв насильства в сім'ї.

Структура дослідження. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків .

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ І МАТЕРЯМ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЬСТВА У СІМ'І

1.1.Феноменологія сімейного насильства

В останні роки проблема насильства над жінкою та дитиною в сім'ї все більше привертає увагу фахівців. У США та Західній Європі перші роботи, присвячені цій проблемі, стали з'являтися починаючи з 70-х років. Пізніше були розроблені різні соціальні програми для профілактики наслідків такого насильства.

В Україні проблема насильства над жінкою та дитиною в сім'ї тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері. Однак, практика останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і прийняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині.[19,с.47]

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самодопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

За визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який Верховна Рада України ухвалила 2001 року, насильство в сім'ї — це «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Отже, жертвою домашнього насильства може стати будь-хто: жінка, яку постійно лає і б'є її чоловік, дівчинка-підліток, що страждає від сексуальних переслідувань свого

вітчима, хлопчик, якого лупцює мати-алкоголічка, старенька бабуся, що її ненавидять власні діти.

У випадку, коли у подружжя є діти, а дружина потерпає від насильства з боку власного чоловіка, існує такий фактор, за яким жінка здатна терпіти пригноблення, знуцання, побої заради того, щоб захистити власних дітей, це може супроводжуватись такими думками як: "...нехай краще всю злість виплескне на мене, тільки б не зачепив дітей". Або ж дружина погоджується терпіти насильство заради дітей у випадку, коли вона залежна від чоловіка, наприклад, якщо квартира в якій проживає подружжя належить юридично чоловікові, і ні дитина, ні дружина не мають прав на неї, а іншого місця проживання не має.

Закон розрізняє чотири види домашнього насильства:

- фізичне;
- психологічне;
- економічне;
- сексуальне.

Фізичне насильство в сім'ї — це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншим, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї — це примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї — це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяти шкоду психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї — це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти

шкоду фізичному чи психічному здоров'ю, або навіть призвести до смерті постраждалого.[6]

На жаль, це дійсно так. За даними соціологічних досліджень, серед розлучених жінок кожні три з чотирьох опитаних потерпали від домашнього насильства. Офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ свідчить, що більше ніж 81 тисяча осіб перебувають на обліку за вчинення насильства в сім'ї.

Чому це відбувається? По-перше, тому, що метою домашнього насильства завжди є встановлення контролю над жертвою, коли кривдник намагається бути єдиним «розпорядником» її життя. Підкоряючись, жертва стає безпорадною, не може правильно оцінювати ситуацію, більше навіть не намагається себе захистити. В такому стані постраждалі від домашнього насильства часто самі відмовляються від спроб їм допомогти. По-друге, тому, що в українському суспільстві «не прийнято» розповідати про такі речі. На жаль, ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї: наприклад, розумна жінка, маючи науковий ступінь і досягнувши успіху в службовій кар'єрі чи бізнесі, не може говорити про те, що її б'є чоловік, який сам обіймає керівну посаду. А мати не може визнати, що її рідний син знущається над нею: вона, мовляв, «сама винна» в тому, що не догодила, не так виховала, не зберегла сімейного вогнища. Така позиція хибна. Ніхто, ніколи і ні за яких обставин не має стати жертвою домашнього насильства, бо насильство — це злочин. У суспільстві утвердилися й багато інших стереотипів щодо насильства, які перешкоджають подоланню цього явища. А, мабуть, найбільше згубно впливають на суспільну думку уявлення про те, що поодинокі випадки агресії не є насильством. Насправді це не так. Прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства — примирення — заспокоєння — посилення напруги — і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство — ставати більше інтенсивним та жорстоким.[9, с.43-47]

Найбільш гостро проблема насильства в сім'ї постає перед неповнолітніми громадянами. Це пов'язано здебільшого з вразливістю та необізнаністю дітей. Вразливість дітей до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та

соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, опікуни, вихователі, вчителі. Нерідко буває важко виявити, чи мало місце в ситуації насильства в сім'ї психологічне насильство, чи справа обмежувалася лише фізичним або економічним насильством.

Згідно чинного законодавства, психологічне насильство в сім'ї проявляється в образах із використанням лайливих слів та криків, які принижують честь і гідність члена сім'ї, образливих жестах із метою приниження члена сім'ї або тримання його в атмосфері страху. Психологічне насильство проявляється також у брутальному ставленні до родичів чи друзів члена сім'ї; шкоди, що її спричинено домашнім тваринам; у знищенні, пошкодженні, псуванні або приховуванні особистих речей, предметів, прикрас тощо [1, с.56].

Ознаками такого насильства над дітьми можуть слугувати:

- замкнутість;
- демонстрація повної відсутності страху;
- невірноважена поведінка;
- агресивність, схильність до нищення й насильства;
- уповільнене мовлення, нездатність вчитися;
- надто висока зрілість та відповідальність у порівнянні зі звичайними для цього віку;
- уникання однолітків, бажання гратися лише з маленькими дітьми;
- занижка самооцінка;
- тривожність;
- намагання справити враження людини, що живе в злиднях;
- демонстрація страху перед появою батьків;
- страх фізичного контакту, острах іти додому;
- депресія, спроби самогубства;
- уживання алкоголю або наркотиків;

- психосоматичні хвороби, на кшталт болю в животі (неврастенії);

- нав'язливі страхи (фобії);

- насильство по відношенню до свійських тварин, та взагалі до більш слабших істот;

- почуття провини за отримання фізичних ушкоджень;

До різновидів психологічного насильства над дітьми, зокрема, належать:

1) використання «привілеїв» дорослих:

- поводження з дітьми як із рабами чи слугами;

- покарання, поводження як із підлеглими;

- поводження як із своєю власністю;

- відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

2) залякування:

- використання своїх переваг - росту, розмірів та сили;

- навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів;

- крики, стресогенна поведінка;

- жорстокість щодо інших істот;

- погрози покинути дитину; самогубства; заподіяння фізичної шкоди; шкоди іншим людям, тваринам, рослинам тощо;

- погрози розлюбити дитину;

- загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;

- приниження;

- використання скарг для тиску на дитину;

- використання дітей у якості довірених осіб;

- крики;

- непослідовність;

- присоромлення дитини;

- використання дітей у конфліктах між батьками;
- "торговельна" поведінка одного з батьків щодо любові до дитини.

Тема попередження сімейного насильства вже багато років знаходиться у центрі міжнародного обговорення. До останнього часу в нашій державі було накладено своєрідне табу на обговорення як проблем насильства над дітьми та жінками, так і проблем насильства проти особистості в цілому. Окремі випадки, що ставали надбанням громадськості, трактувалися як дії маніяків або карних злочинців. Лише останніми роками суспільство починає усвідомлювати катастрофічні масштаби проблеми.

1.2. Психологічні особливості дітей та матерів, які постраждали від насильства в сім'ї

Працюючи над проблемою подружнього насильства, вчені, все частіше, приходять до висновку, що дослідження психологічних особливостей жертви, дає можливість повніше вивчити механізми виникнення та динаміку насильницьких стосунків у шлюбі (в парі). Згідно віктимологічного підходу до проблеми подружнього насильства, психологічні особливості жертви є важливим фактором виникнення та розвитку насильницького інциденту, тобто віктимна (сприяюча) поведінка жертви певним чином провокує насильство. У зв'язку з цим перед нами постає питання: чому саме ця жінка стала жертвою подружнього насильства? Чому одні жінки потерпають від знущань і принижень у власній родині і продовжують жити з чоловіками-насильниками, не маючи сили або бажання розірвати стосунки, а інші не допускають такого ставлення до себе. Щоб дати відповідь на ці питання, нам необхідно дослідити, наскільки емоційні, вольові та інші психологічні риси особистості сприяють «поведінці жертви» і як ці риси проявляються в конфліктній ситуації. Вирішення даних питань дасть можливість глибше вивчити причини феномену подружнього насильства і розробити рекомендації щодо профілактики та корекції віктимної поведінки.

Особливістю стану людини, що пережила насильство, є виражене почуття провини за те, що сталося, крім того присутні почуття ненависті до гвалтівника, жаху й образи, як наслідок виникає неприйняття й відкидання власного тіла. Різко падає самооцінка

Для жінок-жертв сімейного насильства характерні, на думку більшості експертів, пасивно-споглядальна позиція, почуття страху, тривожність, терплячість, що доходить до жертвності, ригідність установок. Відзначається наявність низької самооцінки, невпевненості в собі, залежності від чоловіка, невірноваженості, яка може виявлятися у підвищеній емоційності, вразливості або неадекватних реакціях, агресивності. До того ж розвинені невротичні механізми психологічного захисту – схильність до стереотипної поведінки, регресу в стані підвищеної збудливості – не дають цим жінкам можливості в ситуації конфлікту діяти конструктивно, адже для цього необхідно щонайменше вийти за межі ситуації, побачити її під іншим кутом зору і змінити власні стереотипи поведінки.

Як підкреслюють експерти, часто жінки, які потерпають від сімейного насильства, мають виражені акцентуації характеру – депресивну, тривожну, демонстративну. Так, наприклад, для людей з депресивною акцентуацією характерний постійний або такий, що виникає періодично, депресивний стан, що характеризується зниженим настроєм, низькою активністю, відчуттям втоми, схильністю до самозвинувачень, песимістичними очікуваннями щодо майбутнього, навіть суїцидальними думками. Для тривожних жінок характерне, зокрема, відчуття немотивованої тривоги, невпевненість, а також гіпервідповідальність за дитину, намагання все передбачити і запобігти всім можливим негараздам. Тривожні та депресивні жінки дуже емоційно чутливі, схильні до глибоких переживань, на відміну від істеричних, які здатні до бурхливих емоційних сплесків, що насправді є досить поверховими і часто мають демонстративний характер. Проте саме такі сплески, як правило, провокують чоловіків до застосування насильства щодо жінок.

Таким чином, жінки, що відзначаються вказаними рисами, справді є досить вразливими щодо сімейного насильства: через свою залежність і пасивність,

нездатність постояти за себе (тривожні та депресивні жінки) або неврівноваженість, емоційні сплески (істеричні, демонстративні жінки) вони є потенційними жертвами насильства насамперед з боку власних чоловіків.

Також експерти зазначають, що спостерігали в жінок-жертв сімейного насильства низький рівень самоусвідомлення: вони погано усвідомлюють себе як людину, втратили власне Я, не орієнтуються у своїх потребах та бажаннях, мають виражений мазохістичний компонент, який базується, вочевидь, на негативному досвіді власного дитинства. Дійсно, постійне насильство має наслідком особистісні зміни. "Жертва любить свого ката, повне самознищення", – констатує один з експертів[5,с.43].

Окремі експерти вказують на такі особливості жінок-жертв сімейного насильства: невисокий освітній та культурний рівень, амбівалентність, порушення статево-рольової ідентифікації. Амбівалентність характеризує почуттєву сферу людини. Вона виявляється в суперечливості емоційних ставлень людини до певного об'єкта. Так, це можуть бути стійкі почуття до членів сім'ї водночас із протилежними за модальністю ситуативними емоціями (наприклад любов, повага – і одночасно образа або зневага – і в той же самий час жалість). Амбівалентність почуттів може виявлятися як непослідовність, суперечливість поведінки людини, хитання та сумніви у ситуації вибору. Можна зробити припущення, що саме непослідовність поведінки, постійні хитання є тими факторами, що провокують насильство стосовно таких жінок.

Щодо порушення статево-рольової ідентифікації як чинника сімейного насильства по відношенню до жінок, то тут можна припустити, що жінки, чия поведінка суперечить загальноприйнятим нормам, уявленням про поведінку дружини, матері, частіше потерпають від сімейного насилля, ніж ті, які поводяться у відповідності до цих уявлень.

Насильство в сім'ї, спрямоване проти жінки, має й руйнівний вплив на фізичний, моральний, психологічний стан дітей. Діти також можуть бути втягнуті в насильство в сім'ї різними шляхами. Самі діти інколи звертаються по допомогу до людей поза межами сім'ї, коли вони побоюються за безпеку своїх матерів. В інших

випадках чоловіки використовують дітей як засіб контролю поведінки жінок. Інколи діти бувають втягнутими в насильство в сім'ї, коли намагаються захистити своїх матерів від знуцання.

Існує велика ймовірність того, що діти, які спостерігали за насильством у сім'ї, можуть переносити цей негативний досвід у власне доросле життя: дівчата – пасивно сприймати агресію в будь-якій формі по відношенню до себе, а хлопчики, засвоївши приклад батьківської поведінки, застосовувати насильство[13,с.51].

У дітей, котрі зазнають насильства в сім'ї, експерти-психологи відзначають такі особливості, які можна диференціювати на вроджені або біологічно обумовлені та набуті – сформовані вихованням або соціальною ситуацією розвитку, насамперед впливом сім'ї.

Як біологічні фактори можна виокремити певний тип нервової системи, співвідношення процесів збудження та гальмування. Як правило, це діти з підвищеною збудливістю, несформованістю психологічних захистів, фізичними чи психічними вадами, каліцтвами, іноді недостатніми розумовими здібностями.

Усі інші перелічені експертами риси можна віднести швидше до набутих, зумовлених ставленням батьків до дитини, насамперед, емоційним прийняттям або неприйняттям, виховними підходами батьків (в яких відображаються сімейні цінності, можуть переважати авторитарні чи демократичні тенденції) та загальним характером сімейної взаємодії (розподіл сімейних ролей, способи комунікації, способи поведінки у конфліктних ситуаціях).

Слід також наголосити на тому, що хоча насильство щодо дитини і є значним чинником ризику виникнення несприятливих наслідків для її розвитку, однак не спричиняє їх за собою зі стовідсотковою вірогідністю. Достатньо великий відсоток дітей, що пережили насильство, надалі добре адаптуються в житті і не демонструють серйозних відхилень. Такий сприятливий результат може мати місце через дію компенсаторних чинників, одним з яких є своєчасне надання кваліфікованої психосоціальної допомоги.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

2.1. Психосоціальна допомога сім'ї, що пережила насильство

Методологією соціально-педагогічної роботи в аспекті протидії жорстокому ставленню до дітей є концепція «допомоги для самопомоги», яка змінює свідомість і поведінки дорослих і дітей. Ця концепція розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, уміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них. У «допомозі для самопомоги» це означає:

1. Виявлення особливостей і проблем молоді, дітей, жінок, насильників в аспекті запобігання насильству в сім'ї.

2. Формування позитивної мотивації в людей до сприйняття соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо проти дії насильства в сім'ї.

3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від насильства, але й підвищенню соціального статусу молоді, її особистому розвитку на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи при необхідності соціальну опіку і підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги можуть бути: знання, що запобігають насильству в сім'ї, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення й управління собою в ситуаціях, які можуть призвести до насильства, негативне ставлення до насильства.

4. Спрямування молоді до самопомоги в напрямку запобігання насильству через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми [3, с.75].

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого ставлення до дітей складається з: батьківської просвіти (права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке ставлення до дітей і насильство в сім'ї – його сутність, наслідки, відповідальність); формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою) [3].

Під час цієї роботи соціальні педагоги повинні здійснювати емоційний супровід: підбадьорювати, мотивувати, наполягати, цікавитися станом справ дитини і батьків, підкреслювати віру в існування ресурсів сім'ї, повагу до членів сім'ї; надавати поради для поточної підтримки дитини в мікросередовищі, виявлення змін у її стані.

Як вже було сказано вище, не існує єдиного, універсального опису дитини – жертви насильства, а отже, немає і готового рецепту для надання цим дітям психологічної допомоги. Водночас можна говорити про основні принципи роботи з дітьми, що пережили насильство. Дж. Пірс узагальнив ці принципи таким чином [12, с.194]:

1. Втручання повинне бути усестороннім: психолог повинен бути здатний працювати із широким спектром проблемної поведінки.

2. Втручання повинне бути орієнтоване на розвиток дитини.

3. Втручання повинне бути спрямоване на наслідки, що виявляються в розвитку.

4. Втручання повинне відповідати етапу розвитку. Як було наголошено вище, залежно від стадії розвитку, на якій мало місце жорстоке ставлення, його психологічні наслідки можуть носити різний характер. По-друге, відомі випадки, коли дитина, що пережила насильство і отримала допомогу психолога, відчувала потребу у відновленні психотерапії в більш пізньому віці. [14, с.74-75]

5. Втручання повинне враховувати рівень розвитку: стратегія кризового втручання повинна відповідати стадії розвитку дитини.

О. С. Мартинова наголошує, що організація психосоціальної допомоги дитині повинна здійснюватися групою фахівців (соціальний педагог, психолог,

психоневролог, нейропсихолог, логопед) [15,с.18]. Водночас на етапі діагностики первинну роботу проводять, насамперед, психолог і соціальний педагог.

З метою виявлення фактів зловживання або зневаги дітьми психолог може спиратися на ознаки, що можуть допомогти виявити такі факти. Крім того, фахівець повинен, спостерігаючи за поведінкою дітей, пам'ятати, що предметом його спостереження мають бути різноманітні прояви, як позитивні, так і негативні. А отже те, що дитина із благополучної сім'ї, не повинно виключати із поля уваги фахівця сигналів про допомогу, які вона подає. Наприклад, Н. В. Тарабріна [21,с.78] з цього приводу зазначає, що діти можуть робити двозначні заяви, наприклад про «іншого маленького хлопчика, якого я знаю», описуючи свою власну ситуацію щодо цієї вигаданої дитини. Маленькі жертви можуть відтворювати сексуальні чи агресивні дії в іграх з однолітками. Це також є сигналом небезпеки, який повинен привернути увагу батьків і фахівців. Старші діти, намагаючись викрити насильство, роблять натяки про те, що відбувається, близьким друзям, соціальним працівникам, вчителям, сусідам. Підлітки можуть йти з дому без видимої на те причини, можливо, сподіваючись, що хто-небудь запитає про важкі переживання, які примусили їх піти на цей крок. Всі ці прояви стресу можуть бути свідцтвами того, що дитина піддалася різного роду насильству.

Важливе місце в роботі з дітьми, котрі пережили насильство, має використання казок та історій. Це зумовлено тим, що казка може допомогти у встановленні контакту з дитиною або групою дітей. На мові казки можна почати розмову про щось складне для розуміння дитини. Д. Бретт, автор книги «Жила була дівчинка, схожа на тебе...» [18,с.345], вказує, що у казці герой максимально наближений до дитини, з якою належить працювати, але не ідентичний їй. Схожість повинна сприяти ідентифікації дитини з героєм, який в казці знаходить шляхи і способи розуміння та вирішення своїх труднощів і конфліктів. Кожна казка складається для конкретної дитини і спрямована на вирішення існуючих у неї проблем.

Застосування подібних історій в роботі з дітьми, що пережили жорстоке ставлення, може виявитися ефективним, оскільки дозволяє зрозуміти і виразити почуття та думки, про які важко говорити, може навчити способам захисту від насильства, допомогти встановити довірчі, безпечні відносини.

2.2.Рекомендації психологам, батькам та викладачам у разі звернення по факту насилля в сім'ї

Рекомендації психологам у разі першої допомоги жертвам домашнього насилля:

- Не кидайтеся відразу обіймати потерпілого. Візьміть його за руку або покладіть свою руку йому на плече. Якщо побачите, що це людині неприємно, уникайте тілесного контакту.
- Не вирішуйте за потерпілого, що йому зараз необхідно (він повинен відчувати, що не втратив контролю над реальністю).
- Не розпитуйте потерпілого про подробиці того, що сталося. Ні в якому разі не звинувачуйте його в тому, що сталося.
- Дайте потерпілому зрозуміти, що він може розраховувати на вашу підтримку.
- Якщо потерпілий починає розповідати про те, що сталося, спонукайте говорити не стільки про конкретні деталі, скільки про емоції, пов'язані з подією. Домагайтеся, щоб він говорив: «Це не моя провина, винен насильник»; «Було зроблено усе можливе в таких обставинах».
- Якщо потерпілий вирішив звернутися в міліцію, йдіть туди разом. При оформленні заяви, з'ясуванні прикмет злочинців він знову в подробицях переживе жахливу ситуацію. Йому буде потрібна ваша підтримка.
- При консультуванні жертв сексуального насильства необхідно домагатися наступних цілей:
  - Забезпечити можливо повніше і безумовне прийняття себе.

- Сприяти підвищенню самооцінки.
- Допомогти скласти конкретний план поведінки в обставинах, пов'язаних з насильством (інформація про міліцію, правоохоронні органи, медичні процедури).

- Допомогти визначити основні проблеми.
- Допомогти мобілізувати системи підтримки особи.
- Допомогти усвідомити серйозність того, що сталося.
- Допомогти усвідомити необхідність згаяти час на одужання.
- Виявити і зміцнити сильні сторони особи клієнта.

Завдання психолога у разі звернення спрямовані на те, щоб :

- зменшити у дитини почуття сорому, провини, безсилля;
- допомогти в зміцненні почуття власної значущості;
- сформувані нові поведінкові патерни (форми поведінки);
- сприяти виборчій взаємодії з навколишніми людьми;

Свою роботу з дітьми, що піддалося жорсткому поводженню і насильству, ми будемо по наступних принципах: слухаю, розумію, співпереживаю.

Нами був вироблений алгоритм поведінки консультанта при веденні діалогу з такими абонентами:

1. Викликати прихильність до себе – «Я тобі вірю»

Найперший і важливий крок - встановлення довірчих стосунків між дитиною і консультантом. Багато дітей не можуть розповісти про те, що сталося дорослим, оскільки бояться, що вони їм не повірять. Причина цих страхів криється в тому, що насильник, як правило, авторитетніше і сильніше, ніж жертва.

2. Проявити співчуття – «Мені шкода, що це сталося»

На другому етапі дитина повинна відчувати, що її чують, співчують, розуміють виникаючі думки і почуття.

3. Зменшити відчуття провини – «Я упевнена, що ти не винен в тому, що сталося». Це третій крок, який спрямований на те, щоб дитина відчула себе

комфортно і безпечно. Консультант не повинен засуджувати, давати негативних оцінок поведінці того, хто звернувся.

Подолання відчуття провини є одним з найважливіших етапів роботи з жертвами насильства. Провина носить всепоглинаючий характер, провокує різні спотворення в уявленнях про себе і свої вчинки. Дитина своїм вчинкам надає особливий негативний сенс. Робота з відчуттям провини включає розуміння того, в чому винить себе потерпілий.

4. Підтримати і схвалити його поведінку: «Добре, що ти не злякався і подзвонив».

Позитивна, емоційна підтримка, підкріплення бажання знайти вихід з ситуації насильства є важливими моментами цього етапу. Дитині потрібна допомога в подоланні страхів, що виникають після розкриття фактів насильства.

5. Знайти резерви підтримки і допомоги – «Як ти думаєш, кому ще ти можеш розповісти про свою проблему»?

В даному випадку важливо показати дитині, що існує багато людей, організацій, яким можна довіритися і отримати допомогу і підтримку (родичі, знайомі, учителі, сусіди, служби соціального захисту, міліція, органи опіки і опікування і ін.).

6. Створити умови для припинення насильства і виробити стратегію поведінки – «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб подібного не повторилося»?

Тут треба обговорити поведінку дитини і виключити моменти, що провокують насильство.

Потім знайти разом з дитиною нові шляхи виходу з ситуації, що склалася. Часто дитина не бачить виходу і проблема для неї здається нерозв'язною, тому завдання консультанта першим почати обговорення і направити на пошук альтернативних рішень.

Роблячи вибір, дитина бере на себе відповідальність і таким чином, у неї підвищується мотивація до активних дій. Після закінчення обговорення психолог-консультант пропонує дитині оцінити вибране рішення у світлі очікуваного успіху.

7. Вселити упевненість в завтрашній день – «Я знаю, що ти впораєшся з проблемою. Я в тебе вірю, ти сильний»!

Установка на позитив допомагає дитині упевнено слідувати наміченій цілі не відступаючи перед труднощами.[20]

Що повинен знати і уміти педагог для надання допомоги дитині, постраждалій від жорстокості і насильства

1. Закони про захист прав дитини.
2. Організації, куди можна звернутися для захисту дитини (органи внутрішніх справ, охорони здоров'я, опіки і опікування за місцем фактичного проживання дитини, громадські правозахисні організації).
3. Установи надають психологічну допомогу дітям (ППМС-центри), номери "Телефонів Довіри".
4. Послідовність своїх дій у разі жорстокості і насильства.
5. Ознаки, характерні для різних видів насильства, у тому числі фізичні ушкодження і поведінкові відхилення.
6. Особливості поведінки батьків або опікунів, що дозволяє запідозрити жорстокість по відношенню до дитини.
7. Наслідки жорстокого поводження, насильства : психологічні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові і ін.
8. Правила організації спілкування, встановлення контакту, уміти уважно вислухати дитину, незалежно від того підтверджує або заперечує вона жорстоке поводження і спілкуватися з дітьми.
9. Знати і уміти дати професійно грамотні рекомендації батькам, діти яких піддалися жорстокому поводженню або насильству з боку дорослих або однолітків.
10. Бути чесним з сім'єю, намагатися детально роз'яснити батькам причину розмови з ними.[12]

Послідовність дій педагога

Постаратися розговорити дитину, встановити контакт, довірчі стосунки з ним. Надати емоційну підтримку. Тут необхідно врахувати, що дорослий повинен

продемонструвати по відношенню до дитини інтерес, дружелюбність, щирість, теплоту і емпатію. У такому разі дитина відчує, що ця людина дійсно чує і розуміє її думки і почуття. Оглянути ушкодження. Не відправляти додому, якщо вона боїться туди повертатися. Якщо немає можливості влаштувати її на нічліг до родичів або в інше безпечне місце необхідно звернутися:

- в міліцію або прокуратуру, якщо дії батьків є злочинними. Найчастіше має місце поєднання неналежного виконання обов'язків по вихованню дитини з жорстоким поведінням;
- в травмпункт або іншу медичну установу, щоб зафіксувати травми;
- в орган опіки і опікування за місцем фактичного проживання дитини, якщо батьки відносяться до групи ризику по алкоголізму, наркоманії або психічним захворюванням і неможливо їх навчити батьківським навичкам;
- на консультацію до психолога, соціального педагога з метою:
- проведення діагностичного обстеження дитини й усієї сім'ї, з ціллю встановлення причин порушення у дитини (домашнє насилля, наркоманія, алкоголь, асоціальна поведінка батьків, психічне захворювання);
- організація і проведення блока корекційних занять з дитиною й батьками з вивчення адекватної взаємодії в умовах домашнього виховання;
- навчання батьків не насильницьким методом виховання, прийомів релаксації й способів зняття нервово-психічного напруження.[13]

Принципи допомоги жінкам жертвам зґвалтування:

1. Повага

- оцініть довіру, яку надає жертва, звертаючись за допомогою;
- забезпечте конфіденційність;
- враховуйте культурні особливості жертви.

2. Підтвердження

- правоти клієнтки і необхідності виразити свої почуття;
- реальності, що жертва залишилася в живих і має досить сил, щоб впоратися з травмою;
- природності і адекватності її почуттів;

- позитивного сенсу проявів психологічного захисту.

3. Переконання

- що жертва не винна;
- що вона здолає свої переживання, страхи і нічні кошмари, що є «оплакуванням втрати»;
- що теперішній стан пройде, якщо з'явиться надія;
- що вона має для подолання необхідні сили і ресурси;
- що їй самій слід визначати, що, коли і кому розповідати про те, що сталося.

4. Надання різноманітних можливостей

- передайте їй ініціативу в процесі консультування;
- дайте необхідну інформацію, не примушуючи нести відповідальність за подію;
- не стверджуйте, що потрібне лікування;
- не цікавтеся деталями того, що сталося, якщо це не потрібно в терапевтичних цілях.[30]

Рекомендації для батьків (матері), чия дитина піддалися зґвалтуванню в сім'ї.

1. Намагайтеся викликати на довірчу розмову про те, що сталося і часу події.
2. Постарайтеся своєю поведінкою вселити віру у свої сили, майбутнє.
3. Запевніть в конфіденційності розмови, і в тому, що дитина потім сам вирішить, що, коли і кому вона розповість про те, що сталося.
4. Скажіть дитині про необхідність виражати свої почуття і що це природно. Кожен має право на будь-які почуття, які у нього виникають.
5. Допоможіть визначити основну трудність, проблему.
6. Зменште відчуття провини, переконайте, що дитина не винна в тому, що стався.
7. Сприяйте підвищенню самооцінки.

8. Знайдіть в ситуації якомога більше позитивних моментів (залишилася жива).

9. Допоможіть дитині усвідомити наявність у неї резервних можливостей, разом з нею знайдіть вихід із положення, що склалося.

10. Переконайте дитину, що вона обов'язково здолає свої переживання, а стан, в якому вона знаходиться, пройде, але для цього потрібний час.

11. Підкажіть дитині «Як» і «Що» вона повинен робити, «Як реагувати», поки не зможе мобілізувати свої власні сили.

12. Вітайте позитивне спілкування з однолітками і значимими дорослими, заохочуйте відвідування секцій, гуртків і не дозволяйте повністю ізолюватися від свого постійного оточення, близьких людей.

13. Запропонуйте дитині різні матеріали для творчості, що дозволить виразити почуття, зняти напругу.

Для того, щоб підтвердити чи спростувати це припущення, ми пропонуємо елементарну діагностику дитини, що піддалася насильству.[20]

Емоційний стан

- низька самооцінка, пасивність;
- понижений емоційний фон, апатія, страхи;
- занепокоєння, підвищена тривожність.
- Депресивні стани, печаль.

Поведінка

- опозиційна; запобіглива, регресивна;
- невідповідаюча віку відповідальність;
- саморуйнівальна поведінка (спричинення каліцтв самим собі, суїцидальні думки).
- виникнення різного роду відхилень в поведінці: агресія, дезадаптація, адитивна, девіантна, делинквентна поведінка.

Інтелект

- зниження або повна втрата інтересу до школи;
- затримка або різке зниження рівня інтелектуального розвитку;

- зниження пізнавальної мотивації і, як наслідок, стійка шкільна неуспішність;

- порушення мовного розвитку,
- загальмованість у відповідях, при виконанні завдань;
- труднощі запам'ятовування, концентрації уваги.

Взаємовідносини з оточенням

- невміння спілкуватися з людьми, дружити;
- відсутність друзів або надмірна нерозбірлива дружелюбність;
- прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самоушкоджень, притягнути до себе увагу дорослих, або уникнення дорослих, підозрілість і недовіру до них;

- вимога ласки і уваги або замкнутість, прагнення до самоти;
- агресивність і імпульсивність по відношенню до дорослих, однолітків;
- роль «козла відпущення»;

Фізичний стан

- маленький ріст, недостатня вага;
- гігієнічна занедбаність, неохайний вигляд;
- психосоматичні захворювання, неврози;
- постійний голод і/або спрага;
- мастурбація.

Якщо вищезгадані ознаки у більшості своїй були виявлені в поведінці дитини, ми пропонуємо наступний алгоритм дій дорослого.

Особливості поведінки батьків або осіб, що їх замінюють, яких запідозрюють у жорстокості по відношенню до дитини.

- Суперечливі, плутані пояснення причин травм у дитини і небажання внести ясність в подію.
- Небажання, пізні звернення по медичну допомогу або ініціатива звернення по допомогу виходить від сторонньої особи.
- Звинувачення в травмах самої дитини.

- Неадекватність реакції батьків на тяжкість ушкодження, прагнення до її перебільшення або зменшення.
- Відсутність стурбованості за долю дитини.
- неувага, відсутність ласки і емоційної підтримки в поводженні з дитиною.
- Стурбованість власними проблемами, що не відносяться до здоров'я дитини.
- Оповідання про те, як їх карали в дитинстві.
- Ознаки психічних розладів в поведінці або прояв патологічних рис вдачі (агресивність, збудження, неадекватність і ін.).

Висновки

В даній науковій роботі вивчено та проаналізовано основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінок та дітей молодшого шкільного віку - жертв домашнього насилля. Розроблено загальні шляхи корекції основних соціально-педагогічних та психологічних проблем жінок та дітей молодшого шкільного віку - жертв домашнього насилля.

Домашнє насильство є системою жорстокої і небезпечної поведінки яке може включати акти залякування, ізолювання і примуси. Метою домашнього насильства є встановлення і зміцнення влади і контролю над іншою людиною. Для досягнення цієї мети кривдник може прибгати до фізичного, емоційного і сексуального насильства. Домашнє насильство порушує багато прав тих, кого захищають міжнародні закони про права людини. Уряд відповідальний за прийняття заходів по ліквідації домашнього насильства і рівному захисту законом жертв домашнього насильства.

Та для повного вирішення даного питання необхідно піднести його на рівень держави, щоб кожен задумався і почав вирішення цього питання з роботи над собою, усвідомлення важливості вирішення проблеми сімейного насилля, і лише тоді можна говорити про ефективне вирішення цієї проблеми.

Держава також повинна піклуватися про розвиток і належне функціонування соціально-психологічних служб, про підготовку кваліфікованих психологів та соціальних педагогів, адже саме їхня діяльність повинна приносити найширші та найефективніші результати щодо вирішення проблеми сімейного насилля серед українських сімей.

Список використаних джерел

1. Бондаровська А. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К., СДМ - Студіо, 1999. – 64с.
2. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. – Харків, 2003. – 218 с.
3. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004 – 95с.
4. Дмитренко М. І., Тропін М. В., Власов П. О. Попередження насильства у сім'ї: Метод. рекомендації. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 56 с.
5. Домашнє насильство в Україні: наук. звіт / Правозахисники Міннесоти; С. Бенуелл, Е. Барклай, Е. Дьюбан, Р. Філліпс. – США, 2000. – 52 с.
6. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 серпня 2001 року №2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.rada.gov.ua>
7. Конт Р. Сексуальное насилие над детьми // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., т.3, - М., 1994 – 230с.
8. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : Навч.-метод. посіб. – К., 2003. – 343 с.
9. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля // Соціальна педагогіка.-2005.- №2.-С.43-47
10. Онищенко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми // Педагогіка толерантності. – 2001. - №3-4, 39-47с.
11. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні / регіональний аспект. – К.: Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001, 242с.
12. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / [Авт. :

Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е.] / [За заг. редзпалько О. В.] – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 242 с.

13. Савчук О.М. Стратегії роботи із співзалежними жінками, які зазнають насилля в сім'ї // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№4.- С.51-60

14. Савчук О.М. Об'єктивізація впливу тренінгу асертивності на психологічний стан жінок, які зазнали насильства // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№6.-С.74-76

15. Сафонова Т.Я. Жесткое обращение с детьми // Практична психологія та соціальна робота. - 2007.-№2.- С.17-29

16. Соціальна робота: психологічний аспект: Навчальний посібник / За редакцією проф. А.Й. Кепської. – К.: центр навчальної літератури, 2004. – 352с.

17. Соціологія: Підручник / 3-т видання, стереотипне. За редакцією В.М. Пічі. – Львів: «Новий світ – 2000», 2006.-280с.

18. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.Г. Городененка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005-560с.

19. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002, 132с.

20. Хархан О. Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків // Соціальна психологія. – 2003. - №4, 139 – 142с.

21. Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції. – Вінниця 20012, 141с.